

Σάββας Πρασίτης

ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΤΗΝ ΜΟΝΗ ΣΙΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ (ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ)¹

Σκοπός της εισήγησής μας αυτής είναι να παρουσιάσουμε το πλέγμα των σχέσεων της Κύπρου με την Μονή του Σινά, υπό το πρίσμα της ψαλτικής τέχνης και μέσα από τις πληροφορίες που αντλούμε μέσα από τον πλούσιο θησαυρό των μουσικών χειρογράφων του Σινά. Οι σημερινές μας αναφορές αποτελούν κάποια πρώτα ευρήματα των ερευνών μας, οι οποίες και βρίσκονται ακόμα σε εξέλιξη, και για τον λόγο αυτό δεν μπορούν να θεωρηθούν ως τελικές και ολοκληρωμένες.

Η Μονή της Αγίας Αικατερίνης ιδρύθηκε τον 6^ο αιώνα από τον αυτοκράτορα Ιουστινιανό Α΄². Από την εποχή εκείνη μέχρι και τις μέρες μας αποτελεί ένα σημαντικό πνευματικό και πολιτιστικό κέντρο της Ανατολικής Ορθοδοξίας. Η γεωγραφική της θέση στη χερσόνησο του Σινά, σε μια απομονωμένη αλλά στρατηγικά σημαντική περιοχή, την καθιστά σημείο αναφοράς για προσκυνητές και μοναχούς από όλο τον χριστιανικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου.

Η γεωγραφική εγγύτητα της Κύπρου με την Μέση Ανατολή και με την Μονή της Αγίας Αικατερίνης του Θεοβαδίστου Όρους

¹ Η εισήγηση αυτή αφιερώνεται στη μνήμη του Δ. Μπαλαγεώργου, ως ταπεινό αντίδωρο για όσα πρόσφερε αφειδώς στην επιστήμη της Μουσικολογίας, ιδιαιτέρως δε για το μνημειώδες έργο του της αναλυτικής καταλογογράφησης των μουσικών χειρογράφων της Μονής Σινά.

² Περισσότερα για την Μονή και την Ιστορία της μπορεί να βρει κάποιος στο έργο ενός από τους σημαντικότερους ερευνητές της σιναϊτικής Ιστορίας· Κωνσταντίνος Άμαντος, *Σύντομος Ιστορία της Ίερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ* [Παράρτημα του περ. *Ἑλληνικά*, έκδ. Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν], Θεσσαλονίκη 1953, σ. 5. Πρβλ. και *Περιγραφή τοῦ Θεοβαδίστου Ὁρους Σινᾶ*, έκδ. Ι. Μονῆς του Θεοβαδίστου Ὁρους Σινά, Αθήναι 1978, σσ. 107-110. Νεκτάριος Ιεροσολύμων, *Ἐπιτομή τῆς ἱεροκοσμικῆς ἱστορίας*, έκδ. Ι. Μονῆς του Θεοβαδίστου Ὁρους Σινά, Αθήναι 1980.

Σινά, όπως καθιερώθηκε να ονομάζεται, αποτελούσε παράγοντα που λειτουργούσε ευεργετικά και με θετικό πρόσημο προς τη διατήρηση και ενδυνάμωση των στενών σχέσεων μεταξύ αυτών των δύο περιοχών. Στο βάθος του χρόνου βρίσκουμε τις απαρχές των σχέσεων αυτών στα πρώτα χρόνια από την ίδρυση και λειτουργία της μονής του Σινά ενώ διαχρονικά πολλοί Κύπριοι κατέφυγαν στο μοναστήρι για να μονάσουν, εκεί όπου με τη ζωή, τα έργα και τα συγγράμματά τους μας παρέδωσαν μια πλούσια κληρονομιά μέχρι σήμερα. Ανάμεσα στους πρώτους Κύπριους μοναχούς που αναφέρονται ότι μόνασαν στη χερσόνησο του Σινά είναι ο Άγιος Αναστάσιος ο Σιναΐτης³, μαζί με τον συνοδοιπόρο και συνασκητή του αββά Στέφανο τον Κυπριώτη⁴, με τον οποίο κατέφυγε στη χερσόνησο του Σινά περίπου τη δεκαετία του 660 μ.Χ.⁵ Την περίοδο αυτή ηγούμενος διατελούσε ο Άγιος Ιωάννης της Κλίμακος, κοντά στον οποίο υποτάχθηκαν και για τον οποίο έτρεφε ιδιαίτερο σεβασμό⁶. Μέσα στους επόμενους αιώνες από τον 8^ο μέχρι και τον 12^ο αιώνα μία ζοφερή και σκοτεινή περίοδος ακολουθεί, αφού η κατάκτηση της περιοχής της Αιγύπτου και η κυριαρχία των Αράβων σε αυτή με τις συνακόλουθες αραβικές επιδρομές σε πλησιόχωρες περιοχές, μεταξύ των οποίων και η Κύπρος, με τις λεηλασίες και τις καταστροφές, αλλά και οι Σταυροφορίες που ακολούθησαν διέκοψαν ή δυσχέραναν τις σχέσεις αυτές. Η μετακομιδή του λειψάνου της Αγίας Αικατερίνης από τον Συμεών τον Πεντάγλωσσο στη Δύση, τον 11^ο αιώνα, είχε σαν αποτέλεσμα να διαδοθεί η τιμή της Αγίας αλλά και να παραχωρηθούν αρκετά προνόμια στην

³ Ενδεικτική βιβλιογραφία για τον όσιο Αναστάσιο Σιναΐτη: André Binggeli, «Anastasius of Sinai», *A Bibliographical History*, volume 1 (600- ...), έκδ. halshs.archives-ouvertes.fr, 2009, σσ. 191-200. Joseph, S. J. Munitiz, *Anastasios of Sinai Questions and Answers*, CCT 7, έκδ. Brepols, Turnhout 2011. Bernard Flusin, «Αναστάσιος ο Σιναΐτης (Αμαθούς, περ. 630-Σινά, περ. 700)», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια* 2, Αθήνα: Στρατηγικές Εκδόσεις, 2010, σσ. 399-400.

⁴ Αναφορές για τον αββά Στέφανο Κυπριώτη βρίσκουμε στους κώδικες Par. Gr. 914, Par. Gr. 917 και Par. Gr. 1903.

⁵ π. Φώτιος Ιωακείμ, «Ο Κύπριος όσιος Αναστάσιος ο Σιναΐτης ως μαθητής, βιογράφος και οριστής της περιόδου ακμής του Οσίου Ιωάννου Σιναΐτου, συγγραφέως της Κλίμακος», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 14 (Λευκωσία 2025), σ. 138.

⁶ Αυτόθι.

Μονή του Σινά από τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Αυτά τα προνόμια βοήθησαν σημαντικά στη δημιουργία κτήσεων της Μονής σε διάφορες περιοχές, κυρίως με τη μορφή μετοχίων⁷. Ανάμεσα στις περιοχές αυτές περιλαμβάνονταν και η φραγκοκρατούμενη –τότε– Κύπρος. Έτσι το πλέγμα σχέσεων της Κύπρου με την Μονή του Σινά αναπτυσσόταν και μάλιστα αποκτούσε και ευρύτητα τομέων στους οποίους οι σχέσεις αυτές αποκτούσαν και ιδιαίτερη σημασία. Τα μετόχια της Μονής συνέβαλαν στην οικονομική ευρωστία και στην εξασφάλιση των απαραίτητων οικονομικών πόρων για τη λειτουργία της. Συνάμα οι γαίες της Μονής που καλλιεργούνταν προμήθευαν την Μονή και με διάφορα προϊόντα για τη διαβίωση των μοναχών.

Η Μονή της Αγίας Παρασκευής κοντά στο χωριό Βασίλεια⁸, της επαρχίας Κυρηνείας, που σήμερα είναι κατεχόμενο, η Μονή του Αγίου Γεωργίου του Πυργώτη κοντά στο Χα Ποτάμι⁹, στην περιοχή της Πάφου, μετόχιο το οποίο εκποιήθηκε κατά τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας, λόγω κυρίως των δυσκολιών στη διαχείριση που καθιστούσαν ασύμφορη τη γεωργική εκμετάλλευση των κτημάτων του, αποτελούσαν τα παλαιότερα μετόχια, ενώ κατά την Οθωμανοκρατία (1571-1878) προστέθηκαν και τα μετόχια του Αγίου Ορέστη στην Πόλη Χρυσοχούς (βόρεια της πόλης της Πάφου) και της Παναγίας Ελεούσας στο Ριζοκάρπασο¹⁰, κοντά στη φημισμένη Μονή του Αποστόλου Ανδρέου, στο ακρώριο της χερσονήσου της Καρπασίας. Τα μετόχια αυτά απολάμβαναν ιδιαιτέρων προνομίων και μεταχείρισης, αφού

⁷ Για τα μετόχια της Μονής Σινά στην Κύπρο βλ. Κωστής Κοκκινόφτας, «Τα μετόχια του Σινά στην Κύπρο», δημοσιευμένο άρθρο στην ιστοσελίδα της Εκκλησίας Κύπρου (ημερ. ανάκτησης: 15 Ιουνίου 2024)· επίσης, του ιδίου, «Τα Μετόχια του Σινά στην Κύπρο», *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου* (Λευκωσία, 16-20 Απριλίου 1996), Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών, τ. Γ', Λευκωσία 2001, σσ. 129-139.

⁸ Κωνσταντίνος Άμαντος, *Σιναιτικά μνημεία Ανέκδοτα*, Αθήνα 1928, σσ. 36-37. Ο κώδικας από τον οποίο αντλούνται οι πληροφορίες σχετικά με το μετόχιο της Αγίας Παρασκευής είναι ο Σινά 2197.

⁹ Κυπριανός αρχιμανδρίτης, *Ιστορία χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετία 1788, σ. 52. Στο κεφάλαιο αυτό, ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «οί μοναχοί του Σινά Όρους ὄριζαν τό Μοναστήριον τῆς Βασιλείας εἰς τήν Λάπιθον καί εἰς τήν Πάφον τό Μοναστήριον τοῦ Αγίου Γεωργίου Πυργώτη».

¹⁰ Κωνσταντίνος Άμαντος, *Σύντομος ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς τοῦ Σινᾶ*, ὁ.π., σ. 99.

κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας, Κύπρος και Σινά βρίσκονταν κάτω από την ίδια διοικητική ομπρέλα. Μέσα από χειρόγραφα και κατάστιχα¹¹, συναντούμε είτε διοικητές της Κύπρου να ορίζουν τους υφισταμένους τους και τα μέλη των σωμάτων ασφαλείας να μην πειράζουν τα μετόχια της Μονής, βεράτια να διασφαλίζουν την παρουσία της· μέχρι και έγγραφο του διοικητή της Αιγύπτου, προς τον καδή της Κερύνειας διατάζει την με κάθε τρόπο προστασία της παρουσίας της Μονής Σινά στην Κύπρο¹². Εκτός από αυτά, έχουμε και σουλτανικά φερμάνια, διαφόρων χρονικών περιόδων, που αναφέρονται σε πολλές υποθέσεις που αφορούσαν τα μετόχια της Μονής, είτε για διαφορές κτηματικής ή οικονομικής φύσης, είτε και για διασφάλιση του καθεστώτος που απολάμβαναν τα μετόχια. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός της ύπαρξης χωριού με την επωνυμία Σινά Όρος, στην περιοχή της Σολέας, τα κτήματα του οποίου αρχικά βρίσκονταν στην κυριότητα της Μονής, ενώ αργότερα πέρασαν στην ιδιοκτησία των κατοίκων της περιοχής που είχαν συμπήξει οικισμό, ενώ αντίστοιχες περιπτώσεις με κτήματα της μονής βρίσκουμε και σε περιοχές των σημερινών κοινοτήτων Ποταμιού και Βουνί στην επαρχία Λεμεσού και Λύμπια στην επαρχία Λευκωσίας, όπου οι περιοχές αυτές φέρουν το τοπωνύμιο «Σιναΐτικα»¹³.

Μία πολύ σημαντική πτυχή είναι και αυτή των σχέσεων της Εκκλησίας της Κύπρου με το Σινά. Η παλαιότερη γνωστή μαρτυρία είναι του 1575, με τη συμμετοχή αντιπροσωπείας της Εκκλησίας της Κύπρου, υπό τον Αρχιεπίσκοπο Τιμόθεο (1572-1587), σε σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη, η οποία αποφάσισε την επανίδρυση της Αρχιεπισκοπής Σινά¹⁴. Η Αρχιεπισκοπή Σινά είχε καταργηθεί το 1547, ενώ

¹¹ Παύλος Χιδίρογλου, «Κατάλογος επισήμων Οθωμανικών χειρογράφων της Ιεράς Μονής του Όρους Σινά», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 10 (1980), σ. 359.

¹² *Αυτόθι*, σ. 384.

¹³ Ιστοσελίδα «Πολυγνώση», www.polignosi.com (ημερομηνία ανάκτησης: 15 Ιουνίου 2024).

¹⁴ «Σινά Μονή», *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια* 12, σ. 195. Επίσης βλ. Ανδρέας Μιτσίδης, «Ο πρώτος κατά την Τουρκοκρατία κανονικός Αρχιεπίσκοπος Κύπρου Τιμόθεος ο Κυκκώτης (1572-1587/8)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1 (Λευκωσία 1990), σ. 28.

ταυτόχρονα είχε καθαιρεθεί και εξοριστεί από την Μονή ο Αρχιεπίσκοπος Σινά Μακάριος, Κύπριος την καταγωγή, ο οποίος διεκδικούσε αυτονομία από το Πατριαρχείο Ιεροσολύμων, το οποίο ήθελε να ελέγχει διοικητικά και πνευματικά το Σινά¹⁵. Τελικά, το Οικουμενικό Πατριαρχείο αποφάσισε την κατάργηση της Αρχιεπισκοπής, την απαλλαγή από την καταβολή φόρων και την εσωτερική της αυτονομία, υπό την εποπτεία, όμως, του Πατριάρχη Αλεξανδρείας. Αυτό δεν έγινε δεκτό από τον Μακάριο και είχε σαν αποτέλεσμα την καθαίρεση και εξορία του. Με τη Σύνοδο του 1575, και με τη συμμετοχή και Κυπρίων Ιεραρχών, αποκαθίσταται ξανά και επανιδρύεται η Αρχιεπισκοπή. Μία δεύτερη και πολύ σημαντική περίπτωση που συναντούμε στις πηγές είναι η παρουσία του Αρχιεπισκόπου Σιναίου Κωνσταντίου (1804-1859) ο οποίος μεταξύ των ετών 1805-1811 διέμενε στο μετόχιο της Μονής στη Βασίλεια, ενώ συγγράμματά του είχαν εκδοθεί με την οικονομική συμβολή της Μονής Κύκκου¹⁶.

Πέρα από τον τομέα της γεωκτησίας και των μετοχίων της Μονής στην Κύπρο, ιδιαίτερα στενές σχέσεις είχαν αναπτυχθεί και στον τομέα της παιδείας και της τέχνης.

Ακροδιγώς θα αναφερθούμε στην προσφορά της Μονής Σινά στην εκπαίδευση στην Κύπρο, και θα επικεντρωθούμε στην τέχνη και ιδιαίτερα στη ψαλτική και τα μουσικά χειρόγραφα.

Με την ίδρυση στην Κύπρο των πρώτων ελληνικών σχολείων από την Εκκλησία, τον 19^ο αιώνα, μαζί με όλους τους υπόλοιπους φορείς που συνέβαλαν οικονομικά στη λειτουργία τους, ήταν και η Μονή Σινά με σημαντικές εισφορές, σε διάφορες χρονικές περιόδους. Αργότερα καδιέρωσε ετήσια εισφορά ύψους 12 λιρών Αγγλίας, που προερχόταν από τα εισοδήματα της Μονής στην Κύπρο. Σημαντική ήταν και η οικονομική συνεισφορά του κρητικού στην καταγωγή, πρωτοσυγκέλλου Γρηγορίου Σιναΐτη, ο οποίος επιχορήγησε με σημαντικά ποσά τη λειτουργία των εκπαιδευτηρίων Λευκωσίας, ιδιαίτερα δε του Παρθεναγωγείου της πόλης, ενέργεια που τον ενέταξε ανάμεσα στους μεγάλους ευεργέτες της Σχολής. Ο Γρηγόριος, ο οποίος αρχικά ήταν οικονόμος του Μετοχίου της Μονής στη Βασίλεια, διέμενε μέχρι το

¹⁵ Κωστής Κοκκινόφτας, «Οι Κύπριοι πατριάρχες Αντιοχείας Σίλβεστρος (1724-1766), Ανθέμιος (1791-1813) και Σπυρίδων (1891-1898)», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 3 (Λευκωσία 1996), σ. 310.

¹⁶ *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, ό.π., σ. 195.

τέλος της ζωής του στη Λευκωσία. Με διαθήκη που άφησε, κληρονόμησε μεγάλο μέρος της περιουσίας στον ναό του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα, και σε διάφορους άλλους, μεταξύ των οποίων και στην Μονή της μετανοίας του. Η Μονή του Σινά, όμως, διεκδίκησε όλο το μέρος της περιουσίας του αποθανόντος κληρικού, χωρίς να μας είναι γνωστή σήμερα η κατάληξη της υπόθεσης αυτής. Αυτό, όμως, καταδεικνύει το πόσο στενοί ήταν οι δεσμοί που δημιουργούσαν οι Σιναΐτες κληρικοί με την Κύπρο.

Στην τέχνη, αριθμός εικόνων που χρονολογούνται στον 12^ο-15^ο αιώνα και φυλάσσονται στο Σινά, είτε αγιογραφήθηκαν σε κυπριακά αγιογραφικά εργαστήρια, είτε από Κύπριους που διέμεναν για ένα χρονικό διάστημα στην Μονή. Εδώ πρέπει να αναφέρουμε ότι στην Μονή Σινά διασώζεται η αρχαιότερη μέχρι στιγμής γνωστή φορητή εικόνα που εικονίζει την Παναγία στον τύπο της Κυκκώτισσας, και χρονολογείται στα τέλη του 11^{ου} με αρχές του 12^{ου} αιώνα. Επίσης αξιοσημείωτη είναι και η περίπτωση του κρητικού ζωγράφου Ιωάννου Κορνάρου, ο οποίος αρχικά στα τέλη του 18^{ου} αιώνα διέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα στην Μονή Σινά, ενώ αργότερα εγκαταστάθηκε στην Κύπρο, με ιδιαίτερα σημαντική καλλιτεχνική παραγωγή.

Στον τομέα των χειρογράφων, όπως είναι φυσικό και έχει συναντηθεί και σε αντίστοιχες περιπτώσεις με τις σχέσεις της Κύπρου με άλλες περιοχές, υπήρξαν ανταλλαγές και μεταφορές χειρογράφων από την Κύπρο στο Σινά και αντίστροφα. Συναντούμε Κύπριους Σιναΐτες μοναχούς να είναι γραφείς χειρογράφων στο Σινά, βρίσκουμε κυπριακά χειρόγραφα να φυλάσσονται σήμερα στη βιβλιοθήκη της Μονής, ενώ πολύ δυσκολότερα, λόγω των πολλών καταστροφών και λεηλασιών και της συνεπακόλουθης ερήμωσης των σιναϊτικών μετοχίων, συναντούμε χειρόγραφα από το Σινά στην Κύπρο.

Τέτοιες περιπτώσεις Κυπρίων κωδικογράφων οι οποίοι αντέγραψαν χειρόγραφα, τα οποία εν τέλει κατέληξαν στο Σινά, αποτελούν, μεταξύ άλλων, ο ιερομόναχος Αναστάσιος ο Κύπριος, με τον κώδικα Σινά 1849¹⁷. Χρονολογείται στο 1673 και στο κωδικογραφικό του σημείωμα στο φ. 199ν αναφέρει χαρακτηριστικά:

¹⁷ Vladimir Benecevic, *Catalogue codicum manuscriptorum graecorum qui in monasterio Sanctae Catharinae in Monte Sina asservantur*, τόμ. I, Petropoli 1911, σ. 450.

«ἐτελειώθη τὸ παρὸν ἐν Ραχήτῃ διὰ χειρὸς Ἀναστασίου ἱερομονάχου Κυπρέου, κατὰ το ,αχογ´ (1673) Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐν μηνί μαΐω α´. Τέλος καὶ τῷ θεῷ δόξα πρέπει τῷ συντελεστῇ τῶν ἀγαθῶν».

Ο κώδικας αυτός περιέχει διάφορες διηγήσεις περί της ιστορίας των Ρώσων και των Ιβήρων.

Ένας δεύτερος κώδικας κυπριακής προέλευσης είναι ο Σινά 880¹⁸. Πρόκειται περί ενός Ωρολογίου, που χρονολογείται στον 15^ο αιώνα, είναι διαστάσεων 210x140, και στο σημείωμα του κωδικογράφου γράφει:

«ἐγράφη χειρὶ Κωνσταντίνου ἱερέως καὶ σκευοφύλακος ἐπισκοπῆς Πάφου ἐν μηνί νοεμβρίῳ τῇ κζ´, ,αυξστ´ (1466) Χριστοῦ».

Στα αμιγῶς μουσικά χειρόγραφα συναντούμε διαφορετικές περιπτώσεις, που εντάσσονται σε 3 κατηγορίες. Από την μία έχουμε μουσικούς κώδικες οι οποίοι αντιγράφηκαν κατόπιν παραγγελίας Κυπρίων παραγγελιοδοτών. Από την άλλη έχουμε τους κώδικες οι οποίοι αντιγράφηκαν από Κύπριους κωδικογράφους στην Κύπρο και κατόπιν κατέληξαν στο Σινά, ενώ μια τρίτη κατηγορία αποτελούν οι μουσικοί κώδικες, ανεξαρτήτως κωδικογράφου ή κτήτορος, οι οποίοι περιέχουν συνθέσεις Κυπρίων μελουργών.

Στην πρώτη κατηγορία εντάσσεται ο μουσικός κώδικας Σινά 1299¹⁹, στον οποίο βρίσκουμε στο φ. 484r το ακόλουθο κωδικογραφικό σημείωμα:

«ἡ παροῦσα βίβλος ἡ ἐπονομαζόμενη παπαδικὴ ἐγράφη διὰ | χειρὸς ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ καὶ εὐτελοῦς ἀθανασίου ἱερομονά|χου τοῦ ἐκ μουντανίων, διὰ δαπάνης τοῦ ἐν ἱεροδιακόνοις γερα|σίμου τοῦ ἐκ τῆς περιήμου νήσου κύπρου κατὰ τὸ ,αψιε´ (1715) ἔτος | μηνί αὐγούστου κ´».

Ο κώδικας αυτός είναι πολύ μεγάλος σε μέγεθος και αρκετά σημαντικός σε περιεχόμενο. Ανάμεσα σε άλλα η παπαδική αυτή περιέχει και το γνωστό κοινωνικό της Κυριακής Αίνεϊτε τὸν Κύριον, σε ἦχο δ´, του Νικολάου Ασσάν του Κυπρίου, στο φύλλο 285r.

¹⁸ Αυτόθι, σ. 127.

¹⁹ Αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. στον κατάλογο Δημήτριος Μπαλαγεώργος – Φλώρα Κρητικού, *Τὰ χειρόγραφα θυζαντινῆς μουσικῆς-Σινᾶ. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν χειρογράφων κωδίκων θυζαντινῆς μουσικῆς τῶν ἀποκειμένων στὴν βιβλιοθήκη τῆς ἱερᾶς μονῆς τοῦ ὁρους Σινᾶ*, τόμος Α´, Ἀθήνα 2008, σσ. 407-436.

Άξιο αναφοράς είναι και το σημείωμα στο φύλλο 1r εκεί όπου πιθανότατα ο πολύ γνωστός αρχιεπίσκοπος Σιναίου Νικηφόρος Μαρδάλης, μία εξέχουσα μορφή, γράφει ιδιοχειρώς:

*«ή παροῦσα ψαλτική ὑπῆρχε μὲν πρότερον τοῦ μακαρίτου
πρωτοσυγγέλλου κυρ γρηγορίου....».*

Και ολοκληρώνει με απειλή αλύτου αφορισμού για κάθε πιθανό μελλοντικό κλέπτη. Ο Νικηφόρος Μαρδάλης διετέλεσε αρχιεπίσκοπος Σιναίου ανάμεσα στα έτη 1728-1747 και ήταν από τους πλέον λογίους που συνέστησε την οργανωμένη βιβλιοθήκη της Μονής, για να στεγάσει όλο τον πλούτο που διέδετε. Ταυτόχρονα ήταν μουσικός και γραφέας, ενώ όπως μαρτυρείται στον αυτόγραφο κώδικά του Σινά 1518, είχε μαθητεύσει κοντά στον πρωτοψάλτη της ΜτΧΕ Παναγιώτη Χαλάτσογλου. Εξίσου σημαντικό σημείωμα στον κώδικα αυτό είναι το κατά πολύ μεταγενέστερο (1893), του Παναγιώτη Γριτσάνη, ο οποίος τονίζει ότι η παπαδική αυτή περιέχει μελοποιημένο το Σύμβολο της Πίστεως, υπό Μανουήλ Γαζή, με την προσθήκη *«ἐκ νεκρῶν»* στον στίχο *«καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ»*. Η οικονομική χορηγία ενός τόσο πολύ απαιτητικού και κοστοδόρου μουσικού χειρογράφου, πέρα από το γεγονός ότι διαφαίνεται η οικονομική ευχέρεια που είχε ο Κύπριος μοναχός για να προβεί σε μια τέτοια παραγγελία, εξυπακούει και ιδιαίτερη αγάπη για τη ψαλτική τέχνη, χωρίς να μπορούμε να προσδιορίσουμε εάν αυτό έγινε προς ίδια χρήση ή για να το δωρίσει, αν και το σημείωμα περί της κτήσεως του κώδικα από τον πρωτοσύγκελλο Γρηγόριο, ίσως να παραπέμπει σε δώρο προς αυτόν από τον Γεράσιμο.

Ένας κώδικας από τον οποίο αντλούμε πληροφορίες σε σχέση με Κύπριους Σιναΐτες πατέρες είναι ο μουσικός κώδικας Σινά 1307²⁰, ένα Αναστασιματάριο του Χρυσάφου του νέου, μαζί με Ανθολογία, στον οποίο συναντούμε ένα κωδικογραφικό σημείωμα του γραφέα Μιχαήλ Δράκου του εξ Αδριανουπόλεως με χρονολογική ένδειξη το 1768, ενώ στο εμπροσθόφυλλο φέρει σημείωμα:

*«1769, αὐγούστου πρώτη. Ἐτελείωσεν ἡ παροῦσα ψαλτική.
Παῦλος ἱερομόναχος Σιναΐτης, ἐκ τῆς νήσου Κύπρου».*

²⁰ Αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. *αυτόθι*, σσ. 484-490.

Ως συμπλήρωμα στο σημείωμα αυτό είναι το σημείωμα στο φ. 86, το οποίο αναφέρει:

«1769, Αύγουστου πρώτη και τούτο σὺν τοῖς ἄλλοις
Παναρέτου Πρωτοσυγκέλλου Σιναΐτου Κυπρέου»²¹.

Προφανώς ο ιερομόναχος Παύλος χρησιμοποιούσε τον κώδικα αυτόν για να διδαχθεί τη ψαλτική τέχνη ενώ ο κώδικας αυτός αποτελούσε κτήμα του συμπατριώτη του πρωτοσυγκέλλου Παναρέτου (τον οποίο αργότερα συναντούμε ως απεσταλμένο της Μονής για τα μετόχια στην Κύπρο, και υπεύθυνο για το μετόχιο της Βασιλείας).

Στην ίδια κατηγορία εντάσσεται και ο μουσικός κώδικας Σινά 1480, μια σημαντική Ανθολογία, χρονολογούμενη στο 1625, καλλιτεχνικό δημιούργημα του γνωστού και λίαν σημαντικού αντιγραφέα ιερομονάχου Ιακώβου, του μετέπειτα επισκόπου Γάνου και Χώρας, του Σιμωνοπετρίτου, ο οποίος διετέλεσε επιφανής μαθητής του Κύπριου επισκόπου Μποξέου και μετέπειτα Ουγγροβλαχίας Λουκά. Στο φ. 1r, στο κάτω περιθώριο, διαβάζουμε το σημείωμα:

«ἐκ τῶν τοῦ κιρίλλου (sic) ἀρχιμανδρίτου καὶ ἰ σιναΐτου,
τοῦ κυπραίου».

Στο ίδιο χρονικό πλαίσιο εντάσσεται και ο κώδικας Σινά 1461. Πρόκειται περί μίας Ανθολογίας, χρονολογημένης στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και με βάση το σημείωμα που συναντούμε στο φ. 1r βρισκόταν στην κατοχή του κληρικού Μελετίου του Κυπρίου. Χαρακτηριστικό γνώρισμα του σημειώματος αυτού είναι η εμφανής ανορθόγραφη γραφή, δείγμα, ίσως, του μορφωτικού επιπέδου του κληρικού αυτού, ο οποίος, παρόλα ταύτα, είχε στην κατοχή του ένα τέτοιο μουσικό κώδικα και προφανώς τον μελετούσε και έψαλλε συνθέσεις από αυτόν. Το σημείωμα έχει ως ακολούθως

«αφτὶ εἰ ψαλτικὸν ἦνε ἐδι| κὺ μου μελέτης κύπρι | ὁτης μελέτης».

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσεται ο κώδικας Σινά 1246²². Ο μουσικός κώδικας αυτός χρονολογείται στα τέλη του 17^{ου} αιώνα και είναι ένα Στιχηράριο του Τριωδίου και Πεντηκοσταρίου, του Χρυσάφου του νέου. Στο φ. 256r ανθολογείται το τροπάριο της στ' ωδής

²¹ Αυτόδι, σ. 490.

²² Αυτόδι, σ. 117.

του σταυροαναστασίμου κανόνα της Κυριακής του δ' ήχου Διήνοιξε φάρυγγα ὁ Ἄδης. Επιγράφεται ως «ποίημα κύρ Νεκταρίου ἱερομονάχου καὶ σιναΐτου Κυπραίῳ ἐκ Φοινίου καὶ Ἀρσόης». Ο ἱερομόναχος Νεκτάριος εἶναι καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς πέντε γραφεῖς ποὺ διακρίνονται στα φύλλα τοῦ κώδικα, ὅπως αὐτὸ καταγράφεται στο σημεῖωμα στο φ. 168r²³. Ἡ σύνδεση αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ πρωτότυπη²⁴, μίας καὶ δὲν συναντοῦμε ἄλλη παρόμοια, μέχρι στιγμῆς, ἐνῶ ἀποτελεῖ καὶ τὴν μοναδική ως τώρα σωζόμενη μελοποιητικὴ σύνδεση τοῦ Νεκταρίου. Ο ἴδιος ἱερομόναχος Νεκτάριος εἶναι καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ μουσικοῦ κώδικα Ιδίων 1089, τοῦ ἔτους 1695²⁵.

Καὶ ἐρχόμαστε τώρα σε μία πολὺ σημαντικὴ μορφή τῆς κυπριακῆς ψαλτικῆς τέχνης, ποὺ συναντοῦμε μέχρι στιγμῆς ως γραφέα σε 2 μουσικά χειρόγραφα στο Σινά. Ο Ἱερώνυμος Τραγουδιστής, ἢ Τραγωδιστής²⁶, ἀκμάζει κατὰ τὸν 16^ο αἰῶνα, ἐνῶ συνδέσεις τοῦ συναντοῦμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σινά, καὶ στὴν Μονὴ Λειμώνος στὴ Λέσβο, στὸν κώδικα Λειμώνος 240. Ὡς πολὺ σημαντικὸς θεωρεῖται ὁ κώδικας Σινά 1764²⁷, ὁ ὁποῖος περιέχει μία νέα μορφή θεωρίας γιὰ τὴ βυζαντινὴ

²³ Αναλυτικότερα, τὸ σημεῖωμα αὐτὸ γράφει: «ἐγραύθην δια χιρός (sic) ἐμοῦ Νεκταρίου | ἱερομονάχου σιναΐτου ἐκ νίσου (sic) Κύπρου | ἐκ Φινίου (sic) καὶ Ἀρσόης ἀμαθοῦς τε ὑπὲρ πάντας ἰ | ψάλλοντες εὔχεσθε 1691».

²⁴ Henrica Follieri, *Initia Hymnorum Ecclesiae Graecae*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Citta del Vaticano, 1960, σ. 314.

²⁵ Σάββας Πρασίτης, *Κύπριοι μελοποιοὶ καὶ κωδικογράφοι στα μουσικά χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, μεταπτυχιακὴ ἐργασία υποβληθεῖσα στὸ Τμῆμα Κοινωνικῆς Θεολογίας καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Α.Π.Θ., Κύπρος 2023, σ. 63.

²⁶ Περισσότερα περὶ Ἱερωνύμου Τραγουδιστῆ βλ. M. Vogel – V. Gardthausen, *Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance* [Zentralblatt für Bibliothekswesen. Beiheft 33], Leipzig 1909, σ. 162. Oliver Strunk, «A Cypriote in Venice», στὸ *Natalicia Musicologica Knud Jeppesen anno MCMLXII collegis oblata*, Hauniae 1962, σσ. 101-113 καὶ τοῦ ἰδίου, *Essays on Music in the Western World*, New York 1974, σσ. 79-93. Bjarne Schartau, *Hieronymos Tragoudistes. Über das Erfordernis von Schriftzeichen für die Musik der Griechen* [Monumenta Musicae Byzantinae. Corpus scriptorum de re musica 3], Wien 1990, σσ. 13-31. Nikolaos Panajotakis, «Griechische Musiker im Deutschland des 16. Jahrhunderts», στὸ H. Eideneier (ἐπιμ.), *Craeca recentiora in Germania. Deutsch-griechische Kulturbeziehungen vom 15. bis zum 19. Jahrhundert* [Wolfenbütteler Forschungen 59], Wiesbaden 1994, σσ. 137-147.

²⁷ Παναγιώτης Ἀγαπητός, «Ἱερώνυμος Τραγωδιστής ὁ Κύπριος: ἓνας γραφέας καὶ μουσικὸς τῆς ὀψίμης Αναγέννησης», *Ἡ ἐλληνικὴ γραφή κατὰ τοὺς 15^ο καὶ 16^ο*

μουσική, για τις ανάγκες «των Γρεκών» όπως αναφέρει. Μοναδική πρέπει να θεωρηθεί και η παράλληλη γραφή σε βυζαντινό και ευρωπαϊκό μέλος του ύμνου του πασχαλινού στιχηρού *Ω Πάσχα τὸ μέγα καὶ ἱερώτατον Χριστέ*. Ο κώδικας αυτός χρονολογείται μέσα στην 6^η δεκαετία του 16^{ου} αιώνα, ενώ βρίσκεται ενσωματωμένος σε ένα δεύτερο κώδικα ο οποίος χρονολογείται στον 18^ο αιώνα²⁸. Άξιο αναφοράς είναι το σημείωμα προς κάποιον ανώνυμο καρδινάλιο, τον οποίο ο Ιερώνυμος παρακαλεί για να του εκδώσει το σύγγραμμα. Κάποιες νεότερες μελέτες ταυτίζουν τον καρδινάλιο αυτό με τον καρδινάλιο Αλβίξε Κορνάρο²⁹. Από τον κώδικα αυτό αντλούμε πληροφορίες για τη φυγή του Ιερωνύμου από την Κύπρο, τη διαβίωσή του στην Ιταλία, για τα 3 χρόνια που έζησε στη Βενετία, στη Σχολή του Τζοσεφίνο Ζαρλίνου και για τα υπόλοιπα 6 χρόνια στο Γυμνάσιο της Πάδουας. Ο καθηγητής Ο. Strunk αναφέρει πως ο Ιερώνυμος πέθανε στο Augsburg της Γερμανίας, κοντά σε μια γνωστή οικογένεια της περιοχής.

Ένας δεύτερος αυτόγραφος μουσικός κώδικας του Ιερωνύμου Τραγουδιστή είναι ο κώδικας Σινά 1313³⁰. Χρονολογείται στα μέσα περίπου με 6^ο μισό του 16^{ου} αιώνα. Είναι Παπαδική μαζί με Μαθηματάριο, και ένα μέρος του χειρογράφου αποτελεί αυτόγραφο του Ιερωνύμου. Το υπόλοιπο τμήμα του χειρογράφου γράφτηκε από άλλους 3 άγνωστους ως τώρα γραφείς. Εικάζουμε ότι ο α' γραφέας πιθανώς είναι και αυτός Κύπριος στην καταγωγή, λαμβάνοντας υπόψη τη γλώσσα που χρησιμοποιεί στο σημείωμά του στο φ. 307r, αντιγράφοντας το δοξαστικό της εορτής της Κοιμήσεως της Θεοτόκου *Θεαρχίω*

αιώνες, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνή Συμπόσια 7, Αθήνα 2000, σ. 289.

²⁸ Αυτόδι.

²⁹ Ο καρδινάλιος Alvisio Cornaro ο νεότερος (1517-1584) ήταν εγγονός της Αικατερίνης Κορνάρο (1454-1510) τελευταίας βασίλισσας της Κύπρου (1474-1489), προτού παραδώσει τη διοίκηση της Κύπρου στη Δημοκρατία της Βενετίας και καταφύγει στο Άσολο, μια επαρχία της Βενετίας.

³⁰ Αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. Δημήτριος Μπαλαγεώργος – Φλώρα Κρητικού, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς-Σινᾶ*, ό.π., σσ. 532-549. Επίσης βλ. επιπλέον Vladimir Benecevic, ό.π., σσ. 149-150.

νεύματι³¹. Στον κώδικα αυτόν συναντούμε συνθέσεις πολλών μελοποιών της βυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου στην Κύπρο. Μεταξύ άλλων έχουμε τις εξής συνθέσεις:

Του ιερέως Κωνσταντίνου Φλαγγή

- Κράτημα, σε ήχο πρωτόβαρυ, ποιηθέν παρά του διδασκάλου κυρού Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή.
- *Σὲ προκατεῖδε Δανιήλ*, ψαλλόμενον μετά του κρατήματος εις την ευλόγησιν των ἁρτων, ήχος α΄, ενώ στο δεξιό περιθώριο γράφει ότι τα μεν «γράμματα» είναι παλαιά, το δε μέλος είναι κυρού Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή.
- *Παράτεινον το ἔλεός σου*, ήχος α΄, παλαιόν, καλλωπισθέν παρά του διδασκάλου κυρού Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή.
- *Ἀσματικὸν ψαλλόμενον εἰς τὰς λιτὰς πασῶν τῶν ἑορτῶν*, ήχος γ΄, Κύριε ἐλέησον, ποιηθέν [παρά] κυροῦ Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγῆ.
- *Τῆς θεολογίας τὸν ἀρχηγόν*, ήχος β΄, το αυτό στιχηρὸ γέγονε μεθοδος συντομωτέρα, παρα του διδασκάλου μου και μαῖστορος κυρ Κωνσταντίνου ιερεως του Φλαγγῆ³².
- *Τριαδικόν, Τρισσῶς ὕμνῳ σου τὸ σεπτόν*, τα τε γράμματα παλαιά, το δε μέλος Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή, ήχος πλ. δ΄.
- *Ὁ ἀπτόμενος τῶν ὀρέων*, τα τε γράμματα παλαιά, το δε μέλος Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή, ήχος πλ. δ΄.
- *Εἶδομεν τὸ φῶς*, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ΄ ἡμῶν [Ιερωνύμου Τραγωδιστή και Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγῆ], ήχος β΄.

Του Παύλου Κασσά

- *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ*, πολυέλεος, ήχος α΄.
- *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ*, Πολυέλεος, ήχος β΄

³¹ Δημήτριος Μπαλαγεώργος – Φλώρα Κρητικού, *Τὰ χειρόγραφα βυζαντινῆς μουσικῆς-Σινᾶ*, ὁ.π., σ. 541. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «*Στιχηρὸν ψαλλόμενον εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου· τὸ αὐτὸ ψάλλεται εἰς ἤχον α΄ καὶ εἴ τις τὸ ξεύρει ἅς τὸ ψάλλει καὶ ὅπου δὲν τὸ ξεύρει μηδὲν τὸ ἀρχίζει ἢ ποντίζει το καὶ δακάνει τον ὁ σκύλος*». Προφανῶς ἐδῶ ἐννοεῖ ὅτι ὅποιος δὲν το γνωρίζει ας μὴν το ψάλλει, γιατί ἀλλιώτικα το «ποντίζει» (ενν. το λερώνει, το μιάίνει, το μαγαρίζει) και ας τον δαγκώσει ο σκύλος (μία ταπεινωτική «κατάρρα»).

³² Για το στιχηρὸ αυτό βλ. Αχιλλεὺς Γ. Χαλδαιάκης, «“Τῆς θεολογίας τὸν ἀρχηγόν”»: Μνήμη ἀγίου Ἰωάννου του Θεολόγου σε “μουσική μέθοδο” Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγῆ», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν* 46 (2021-2022), σσ. 9-22.

Του ιερέως Ιωάννου Κορδοκοτού

- Τρισάγιο, σε ήχο γ´, μαζί με το Δύναμις.
- Κράτημα, «ψαλλόμενον ἐν τῷ Μεγάλῳ ἔσπερινῳ», εις ήχον πλ. δ´, ποίημα Ιωάννου ιερέως του επίκλην Κορδοκοτού, του και πρωτοφάλτου Λευκωσίας,
- Τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, ήχος πλ. α´, στιχηρόν ψαλλόμενον του Θωμά, ποίημα του [Ιωάννου] Κορδοκοτού.

Του ιδίου του Ιερωνύμου

- Τρισάγιον, ήχος α´ (εδώ πολύ σημαντική είναι η αναφορά της μαθητείας του Ιερωνύμου κοντά στον Κωνσταντίνο Φλαγγή), ποιηθέν παρ' εμού Γερωνύμου Τραγωδιστή, μαθητού του διδασκάλου και μαΐστορος κυρού Κωνσταντίνου και ιερέως Φλαγγή.
- Δύναμις Τρισαγίου, ήχος α´, με ομόηχο κράτημα.
- Κράτημα, σε ήχο α´.
- Ἅτερον Τρισάγιον, ποιηθέν εκ της Κρήτης, καλλωπισθέν παρ' εμού ήχος β´.
- Καθεΐλε δυνάστας, ήχος β´, παλαιόν, καθώς ψάλλεται παρὰ τῶν νέων, ὁμως ἐκαλλωπίσθη παρ' εμού, καὶ σχεδόν εἶπεῖν ὅτι μετεποιήθη παντελῶς.
- Χριστός ἐτέχθη ἐκ τῆς Παρθένου, ψαλλόμενον αντί του Εἶδομεν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν και του Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, ήχος α´, παλαιόν καλλωπισθέν παρ εμού.
- Χριστός ἐφάνη ἐν Ἰορδάνῃ, ἕτερον παλαιόν και αυτό, καλλωπισθέν παρ εμού, ηχος α´.
- Ὡς ταξιάρχης καὶ πρόμαχος, στιχηρό στην Ὑψωση του Τιμίου Σταυρού, ποιηθέν παρὰ Ιωάννου Κουκουξέλους, καλλωπισθέν δε μετέπειτα παρ εμού, ήχος πλ. δ´.
- Τί σε ὀνομάσω, Ἀπόστολε, στιχηρό της εορτής του Αποστόλου Λουκά. Τα μεν γράμματα παλαιά, το δε μέλος γέγονε παρ' εμού Γερωνύμου Τραγωδιστή, ήχος δ´.
- Ἄσω τῷ Κυρίῳ, ἕτερον παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' εμού, ήχος πλ. δ´.
- Ὁ ἐωρακὼς ἐμέ, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' εμού, ήχος πλ. δ´.
- Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' εμού, ήχος α´.
- Εἶδομεν τὸ φῶς, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' ἡμῶν [Ιερωνύμου Τραγωδιστή και Κωνσταντίνου ιερέως Φλαγγή], ήχος β´.
- Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' εμού, ήχος πλ. β´ νενανῶ.
- Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, παλαιόν, καλλωπισθέν παρ' εμού, ήχος πλ. δ´.
- Εἴη τὸ ὄνομα Κυρίου, ἕτερον, ποιηθέν παρὰ Γερωνύμου Τραγωδιστή, ήχος πλ. α´.

Πέρα από τις μελοποιήσεις του Ιερωνύμου, αξιοσημείωτη είναι και η αναφορά στο φ. 51r για το κράτημα «τὸ λεγόμενον ἐκ τῆς Κρήτης, καθὼς ψάλλεται παρ’ ἡμῶν», που καταδεικνύει τη σχέση της Κύπρου με την Κρήτη, πώς μία σύνδεση προσλήφθηκε σε μια συγκεκριμένη περιοχή (Κρήτη) και ψάλλεται κατά την παράδοση της Κύπρου. Επίσης στο φ. 118v, βρίσκουμε μερική μελοποίηση του Συμβόλου της Πίστεως, στο στίχο «Και εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον», σε ἤχο πλ. δ’.

Στην τρίτη κατηγορία εντάσσονται 3 μουσικοί κώδικες. Πρόκειται για τους κώδικες Σινά 1462, Σινά 1473 και Σινά 1491. Στον κώδικα Σινά 1462, ένα χειρόγραφο των μέσων του 15^{ου} αιώνα, αποδίδομενο στον Ιωάννη Πλουσιαδηνό, συναντούμε ένα ποίημα (κράτημα) «τοῦ Κασά», καλλωπισμένο αργότερα από τον Νικόλαο Ροδακινό. Την ίδια σύνδεση συναντούμε επίσης και στους κώδικες EBE 2406³³, Ιβήρων 976³⁴, Ιβήρων 1120³⁵, Κουτλουμουσίου 436³⁶ και Μαχαιρά Α4. Στον ίδιο μελοποιό αποδίδεται και ένα κράτημα που βρίσκουμε στον κώδικα Σινά 1491. Το κράτημα αυτό τιτλοφορείται ως «τὸ λεγόμενον τρουμπέτα», σε ἤχο δ’ και αποδίδεται στον «δομῆστικο ἐκ τῆς Κύπρου», τον οποίο οι καταλογογραφήσαντες ταυτίζουν με τον Παῦλο Κασά³⁷. Σύνδεση με τον ίδιο τίτλο συναντούμε στους κώδικες Κύκκου

³³ Γρηγόριος Αναστασίου, *Τα κρατήματα στη ψαλτική τέχνη*, εκδ. Ιδρύματος Βυζαντινῆς Μουσικολογίας, Μελέται 12, Αθήνα 2005, σ. 305.

³⁴ *Αυτόθι*. Επίσης βλ. και Σάββας Πρασιτίτης, *ό.π.*, σ. 62, όπου και διασαφήνιση περί Ιωάννου και Παύλου Κασά. Επίσης αναλυτική περιγραφή του κώδικα βλ. Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Γ’, Αθήνα 1993, σσ. 778-783. Ἀγγελος Μήτσης, *Ἡ ψαλτική τέχνη στην Κύπρο ἕως τὸ ἔτος 1571 · ἡ περίπτωση τοῦ Ἱερώνυμου Τραγουδιστή*, μεταπτυχιακή εργασία, Αθήνα 2017, σ. 34.

³⁵ Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Δ’, Αθήνα 2015, σσ. 304-334. Ἀγγελος Μήτσης, *ό.π.*

³⁶ Γρ. Αναστασίου, *ό.π.*, σ. 305. Ωσαύτως αναλυτική περιγραφή του κώδικα αὐτοῦ στο Γρηγόριος Στάθης, *Τα χειρόγραφα Βυζαντινῆς Μουσικῆς - Ἅγιον Ὅρος*, τ. Γ’, *ό.π.*, σσ. 291-294. Επίσης βλ. Σάββας Πρασιτίτης, *ό.π.*, σ. 70.

³⁷ Σε σχέση με τη σύνδεση αυτή, ο κωδικογράφος του κώδικα Ιβήρων 1089, Νεκτάριος Σιναΐτης, είχε αναγράψει «ἕτερον κυρ Μαν[ουήλ;] δομῆστικὸν ἐκ τῆς Κύπρου, τὸ λεγόμενον τρουμπέτα· πάννῳ ωραίον· Ερρερρε· ἤχος δ’.» Στη σύνδεση αυτή ο Μανουήλ αναφέρεται χωρίς το ἐπίθετό του. Την ίδια σύνδεση ὁμως συναντούμε και στον κώδικα Φιλοθέου 135 (τοῦ 16^{ου} αιώνα), στον οποίο στο φ. 195r βρίσκουμε «πρόλογος ψαλλόμενος· κυρ Μανουήλ τοῦ Κασά· Ερρερρε· ἤχος δ’». Σχεδόν παρόμοιο εἶναι και ἀντίστοιχο κράτημα που συναντούμε στον μουσικὸ κώδικα

7, Αρχιεπισκοπής Κύπρου 9, Ιθήρων 1089, Ιθήρων 1270, Ιθήρων 1205, και Φιλοθέου 135, που όμως στον Ιθήρων 1089 και στον Φιλοθέου 135, ο μελουργός τιτλοφορείται ως «Μανουήλ Κασάς». Μία πιθανή εκδοχή είναι ένα εκ των 2 ονομάτων να ήταν το λαϊκό και το άλλο το όνομα που έλαβε μετά την μοναχική του κουρά, αφού στον κώδικα Λειμώνος 240 βρίσκουμε και τη μοναδική αναφορά στο πρόσωπό του με την ιδιότητα του ιερομονάχου, φέροντας το όνομα Παύλος³⁸. Τέλος, στον κώδικα Σινά 1473, του 1770, ανθολογείται το πολύ διαδεδομένο κοινωνικό της Κυριακής *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον*, σε ἦχο δ' (φφ. 396v-405r), από την μελουργική γραφίδα του Νικολάου Ασσάν. Μία σύνδεση η οποία στο πέρασμα των αιώνων βρίσκει τεράστια απήχηση ανάμεσα στην ψαλτική κοινότητα και καθιερώνεται ως απαραίτητο στοιχείο στο ψαλτικό ρεπερτόριο και περιέχεται σε πλήθος ανθολογιών³⁹.

Συμπερασματικά, οι σχέσεις μεταξύ της Κύπρου και της Μονής Αγίας Αικατερίνης στο Όρος Σινά, μέσα από τη βυζαντινή μουσική παράδοση, αποτελούν ένα λαμπρό παράδειγμα της πολιτιστικής και πνευματικής ανταλλαγής που έχει διαμορφώσει την Ανατολική Ορθοδοξία. Αυτές οι σχέσεις, βασισμένες στην κοινή πίστη και την αγάπη για τη βυζαντινή μουσική, έχουν εμπλουτίσει και ενδυναμώσει τις δύο κοινότητες, δημιουργώντας μια συνεχή σύνδεση που ξεπερνά τα γεωγραφικά και χρονικά όρια.

Η βυζαντινή μουσική, με την πλούσια ιστορία και τη βαθιά πνευματική της διάσταση, συνεχίζει να αποτελεί μια ζωντανή παράδοση που ενώνει και εμπνέει τους ανθρώπους.

Κύκκου 7, φ. 113r, που αναφέρεται ως «δομεστικού ἐκ τῆς Κύπρου, τὸ λεγόμενον τρουπέτα, ἦχος δ' ». Με την ίδια αναφορά «δομεστικού ἐκ τῆς Κύπρου» βρίσκουμε και το κράτημα στον κώδικα Ιθήρων 1205. Οι συνθέσεις στον Κύκκου 7 και Ιθήρων 1205 ταυτίζονται, μετά και από αυτοψία που πραγματοποιήσαμε. Με τον ίδιο τίτλο «τρουπέτα» συναντούμε και ένα κράτημα σε ἦχο δ', στον κώδικα Αρχιεπισκοπής Κύπρου 9, φ. 208r-v, τον οποίο ο συντάκτης του καταλόγου (Α. Γιακόβλεβιτς) αποδίδει στην ίδια γραφίδα με τον Κύκκου 7. Αυτό μέχρι στιγμής παραμένει ανεξακρίβωτο.

³⁸ «ἐποιήθη παρὰ κύρ Παύλου ἱερομονάχου τοῦ Κασά, ἐκαλλωπίσθη παρ' ἐμοῦ ὧδε»· κώδικας Λειμώνος 240, φφ. 76r-77v.

³⁹ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι μόνο σε μουσικά χειρόγραφα στο Άγιον Όρος, ανθολογείται σε πέραν των 10 χειρογράφων κωδίκων, ενώ σε διβλιοθήκες ανά τον κόσμο πέραν των 40. Ενδεικτικά βλ. Σάββας Πρασίτης, *ό.π.*, σ. 89.

Στη εισήγηση αυτή προσπαθήσαμε να αναδείξουμε αυτές τις σχέσεις, να ερευνήσουμε πιο επισταμένα και να εμβαδύνουμε σε αυτές, για να γίνει εφικτό να προβληθεί αυτό το πλέγμα σχέσεων σε μία πλήρη διάσταση και με όλα όσα δετικά έχουν προκύψει.

Εν τέλει, η βυζαντινή μουσική δεν είναι απλά ένα καλλιτεχνικό επίτευγμα, αλλά μια έκφραση της πνευματικής αναζήτησης και της ανθρώπινης ψυχής. Η διατήρηση αυτής της μουσικής κληρονομιάς είναι ουσιώδης για την κατανόηση της πνευματικής και πολιτιστικής ιστορίας της Ανατολικής Ορθοδοξίας. Η βυζαντινή μουσική, ως ζωντανή παράδοση, συνεχίζει να εμπνέει και να καθοδηγεί τις νέες γενιές, μεταφέροντας τις αξίες και τις παραδόσεις του παρελθόντος στο παρόν και το μέλλον.

Savvas Prastitis

Cyprus's relations with the Monastery of Sinai, through musical manuscripts (a preliminary approach)

Cyprus has been a center of cultural and artistic production throughout history. Various factors contributed to this, including the occasional conquerors who traveled to and from the island, and the strategic position of Cyprus at the edge of the eastern Mediterranean, which functioned (and continues to function until nowadays) as a crossroad of economic, social, cultural, and religious contacts, exchanges, and interactions. An important factor was also the proximity of Cyprus to the major centers of the Middle East such as Jerusalem, Antioch and the Monastery of Sinai. Byzantine music could certainly not be an exception. Particularly in the period after the fall of Constantinople by the Ottomans, Cyprus had emerged, along with other regions, into a regional center of the chanting art, with several composers emerging as prominent figures of the art of Damascene. In this presentation, a first attempt will be made to roughly describe the presence of Cyprus in the musical manuscripts of the Sinai Monastery, as it is mainly revealed through the analytical lists published by the esteemed late

Professor Dimitrios Balageorgos and Professor Flora Kritikou. The presentation will be based on 3 axes, which are the musical manuscripts of Cypriot origin/tradition, the Cypriot composers and their compositions and the Cypriot founders or copyists of the musical manuscripts. The aim is to highlight the close relationship and contact that Cyprus had with the Monastery of Saint Catherine in mount Sinai as important centers of the chanting art.